

TURİZM GELİRLERİNE YÖNELİK BİR YAKINSAMA ANALİZİ

Kurtuluş BOZKURT¹
Ozan BAHAR²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin uluslararası turizm sektöründe hem en yakın rakipleri olan hem de Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı dünyanın en gelişmiş dokuz turizm ekonomisi ile Türkiye arasında herhangi bir yakınsama sürecinin olup olmadığını araştırmak ve turizm ekonomisi anlamında turizm-yakınsama ilişkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda; 1995-2009 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuş ve söz konusu ülkelerin turist sayısı başına düşen turizm gelirlerinin yakınsaması Panel Birim Kök analizi kapsamında sınanmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Türkiye'nin diğer ülkelerle olan yakınsama sürecinin reddedilemediği, buna karşın bireysel birim kök süreci dikkate alındığında, test tekniklerine göre ufak farklılıklar gösterse de genel anlamda Türkiye'nin ABD, Fransa, İspanya ve Çin ile yakınsama süreci içerisinde olduğunun reddedilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yakınsama Hipotezi, Turizm Gelirleri, Panel Veri Analizi

JEL Sınıflandırması: L83, E00, C23

CONVERGENCE ANALYSIS FOR THE TOURISM RECEIPT

ABSTRACT

The aim of this study is to examine whether there is a convergence relationship process or not between Turkey, one of the ten most developed tourism economies in the world, and other nine tourism economies which are also Turkey's major competitors in international tourism sector and to reveal the relationship between tourism and convergence in terms of tourism economy. In this respect, this study forms a panel data set for the term 1995-2009 and tests the convergence of subject countries international tourism receipts per international visitor arrivals within the framework of Panel Unit Root Analysis. Results of the analysis show that it is not possible to deny the convergence process between Turkey and the subject countries concerning the common unit root process. Despite the minor differences occurred due to different test techniques, when the individual unit root process is considered, it is concluded that it is not possible to deny Turkey's general convergence process with USA, France, Spain and China.

Keywords: Convergence Hypothesis, Tourism Receipts, Panel Data Analysis

JEL Classification: L83, E00, C23

¹ Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, kurtiboz_48@hotmail.com

² Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, obahar@mu.edu.tr

1.Giriş

Geride bırakılan son 20 yıllık sürede dünya genelinde hizmetler sektörünün GSMH'daki payının giderek arttığı görülmektedir. Buna paralel olarak, bir hizmet sektörü olan turizm de, büyük bir hızla büyümekte ve turizm faaliyetlerinin dünya ekonomisi açısından önemi giderek artmaktadır. Nitekim birçok ülkede turizm GSMH'nın önemli bir kısmını oluşturmakta ve istihdamın büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Buna ek olarak, turizmden elde edilen uluslararası döviz gelirleri cari ve dış ticaret açığının finansmanına ciddi ölçüde katkı sağlamaktadır. Bölgesel olarak da turizm, özellikle emek yoğun üretim yapısı nedeniyle az gelişmiş yerlerdeki işsizlik sorununun çözümüne (Bahar & Kozak, 2007: 61) ve tarım sektöründe kaybedilen rekabetin tekrar kazanılmasına yardım edebilecek bir sektör konumundadır. Bununla birlikte, turizm doğrudan ve dolaylı olarak tarım, imalat, ulaşım, ticaret, inşaat, konaklama, yeme-içme, iletişim, bankacılık, sağlık hizmetleri vb. birçok sektörü yayılma etkisi sonucu etkilemektedir (Proença & Soukiazı, 2008a: 792). Turizm sektörü bu yönüyle bireysel ürün ve hizmet sunan; uçak şirketleri, deniz yolları, tren, kiralık araba şirketleri, seyahat pazarlamacıları, pansiyonlar, restoranlar ve toplantı merkezleri gibi kimi büyük kimi küçük iş kollarından oluşan 41 farklı sektörü içeren bir yapıya sahiptir (Lundberg vd. 1995). Yurtiçi turizm talebinin canlandırılması yönüyle de turizmin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği bilinmektedir. Turistlerin ihtiyacı olan hizmet arzının karşılanması noktasında, yapılacak tüm yatırımlar turizme bağlı olarak ulusal ekonomilerin gelişmesini sağlamaktadır (Proença & Soukiazı, 2008b: 44-45). Bu nedenle, turizm ve diğer sektörler arasında güçlü bir ilişki söz konusudur.

Turizm gelirinin zengin ülkelere daha fakir ülkelere, gelişmişlerden gelişmekte ve az gelişmiş ülkelere doğru dağılımına katkı yaparak ülkeler arasında yarınsamaya da neden olmaktadır. Dolayısıyla turizm bölgesel gelişmeye de yardımcı olmakta ve bölgesel ekonomik farklılıkların azaltılmasına olanak sağlamaktadır. Sektöre yapılacak ulusal/uluslararası yatırımlar, kısa sürelerde etkisini göstererek geri kalmış bölgelerin ilerlemesine olumlu yönde etki edebilecektir (Proença & Soukiazı, 2008a: 792-793).

Diğer yandan, GOÜ'de ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için politik bir alternatif olarak görülen uluslararası turizm talebi, her geçen gün artmaya devam etmekte ve hızlı bir ilerleme göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu ülkelerde turizmin; ekonomik gelişim açısından ihtiyaç duyulan kaynak ve döviz gereksinimi ile artan nüfusun artan beklentilerini karşılamak ve tatmin etmek için desteklediği görülmektedir. Böylece istihdam, üretim ve ödemeler dengesine sağladığı geniş katkılardan dolayı turizm, ekonomik kalkınma ve büyümede önemli bir sektör olarak kabul görmektedir (Gökovaı & Bahar, 2006; Bahar & Kozak, 2007). Turizm ürününün (arzının) üretiminde sermayenin sınırlı kalması ve turizmin doğası gereği onun emek yoğun bir sektör olması, emek ve sonuçta istihdam yönünden öneminin daha da artmasına neden olmaktadır.

Alternatif bir ihracat türü olan turizm harcamaları, elde edilen yabancı döviz gelirleri sayesinde ödemeler dengesine olumlu katkı sağlar ve turizmin gelişimiyle birlikte bir ülkenin ulusal ekonomisi için çok önemli bir gelir kaynağı olur (Kim, Chen & Jang, 2006: 925). Turizm sektöründen sağlanan bu gelir, ekonomik büyüme ve kalkınma amacıyla, diğer sektörler için gerekli olan mal ve hizmetlerin ithalatında kullanılır (McKinnon, 1964: 388-409). Buradan hareketle; bir gelişme stratejisi olarak turizmin ekonomik büyümeye neden olacağına ilişkin teorik dayanak, ihracat ve ekonomik büyüme literatüründen kaynaklanmaktadır (Vanegas & Croes, 2003). Bu da iki şekilde olmaktadır: İlk olarak, yerel sektörlerle yabancı destinasyonlar arasındaki rekabet, verimliliğin artmasına yol açar. İkinci olarak da, yerel firmaların ölçek ekonomilerini geliştirerek faaliyette bulunmaları ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana getirmektedir (Proença & Soukiazı, 2008b).

1950'li yıllardan sonra Dünya GSMH'sından daha hızlı bir gelişmeye sahip olan uluslararası turizm sektörü, Dünyanın en önemli sektörlerinden biri durumuna gelmiştir. Nitekim 1975'den 2000 yılına kadar geçen sürede turizm, Dünya GSMH'sından 1.3 kat daha hızlı bir büyüme göstermiştir (Issa & Altınay, 2006: 361). Bunda hiç kuşkusuz, dünya genelinde hizmetler sektörünün de bir bütün olarak gelişmesinin payı vardır. Turizm artık günümüzde hizmetler sektörünün çok önemli ve vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Dünya turizm gelirlerindeki artış, bu sektörden pay almak isteyen ülkeler arasındaki rekabeti her geçen gün daha da artırmaktadır (Kozak, Baloğlu & Bahar, 2010). Şöyle ki, 1980 yılında 288 milyon kişi olan uluslararası turist sayısı 2009 yılında 880 milyona ulaşmıştır. Benzer şekilde, uluslararası turizm gelirleri de, 102 milyar Dolardan 852 milyar Dolara çıkmıştır (WTO, 2010). WTO'ya göre, bu rakamların 2020 yılında sırasıyla 1,6 milyar kişi ve 2 trilyon Dolar (Cho, 2003), 2050 yılında ise 2 milyar kişi ve 2,1 trilyon Dolar olması öngörülmektedir. 2050 yılında da, dünya genelindeki iç ve dış turizm gelirlerinin toplam olarak 24,2 trilyon Dolara ulaşacağı beklenmektedir (Pizam, 1999). Bu bağlamda, özellikle son 40 yılda turizm sektöründeki büyümenin; istihdam, GSMH, döviz gelirleri, ödemeler dengesi ve küresel ekonomi üzerinde çok olumlu etkisinin olduğunu söylemek mümkündür (Tse, 2001: 277).

Türkiye'de Akdeniz bölgesinde yer alan bir turizm ülkesi olarak, özellikle 1980 yılından itibaren turizm sektörünü geliştirme ve uluslararası turizm gelirlerini artırma çabası içerisinde. Bu nedenle, dünyadaki gelişimine paralel olarak, Türkiye'de turizmin özellikle 1980 yılından sonra çok büyük ve hızlı bir gelişim gösterdiği bilinmektedir. Bunda, 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu" ile sektöre yapılan teşvik ve yatırımların (doğrudan yabancı sermaye yatırımları dahil olmak üzere) çok büyük bir katkısının olması yatmaktadır. Şöyle ki; turizmin Türkiye'nin GSMH'sı içindeki payı, 1980 yılında %0.6'dan 2009 yılında %3.4'e, turizmin ihracat geliri içindeki payı aynı yıllar için %11.2'den %20.8'ye; dış ticaret açığını kapatmadaki payı ise %6,5'den %54.79'a çıkmıştır. 1980 yılında turizm işletme ve yatırım belgeli toplam 778 olan tesis, 42.011 olan oda ve 82.332 olan yatak sayısı; 2009 yılına gelindiğinde sırasıyla 3.379, 392.502 ve 840.221 ola-

rak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Dünya, Avrupa ve özellikle de Akdeniz bölgesindeki turizm faaliyetleri her geçen gün büyük bir hızla artmaktadır. Eskiden diğer ülkelere rakip olamayacak durumda olan Türkiye, bugün bu ülkelerle turizm sektöründeki her alanda başa baş bir mücadele sürdürmekte ve yıldızı her geçen gün parlamaktadır.

Buradan hareketle yapılacak çalışmanın amacı, Türkiye'nin uluslararası turizm sektöründe hem en yakın rakipleri olan hem de Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı dünyanın en gelişmiş on turizm ekonomisi arasında bir yakınsamanın olup olmadığını araştırmaktır. Diğer bir deyişle, turizm ekonomisi anlamında turizm-yakınsama ilişkisini ortaya koymaktır. Çünkü turizm gelirinin zengin ülkelerden daha fakir ülkelere, gelişmişlerden gelişmekte ve az gelişmiş ülkelere doğru dağılımına katkı yaparak ülkeler arasında yakınsamaya da neden olduğu daha önce ifade edilmişti. Dolayısıyla turizmin Türkiye'de gelişiminin turizm gelirleri açısından diğer rakip ve gelişmiş ülkelerle bir yakınsamaya yol açıp açmadığı bu çalışma kapsamında incelenmeye çalışılacaktır.

2. Teorik ve Ampirik Literatür Taraması

İktisadi büyüme literatürünün en önemli konularından birisi Solow modelinin temel çıkarımı olan yakınsama hipotezidir. Bu hipoteze göre, kapalı ekonomi koşulları altında sermayenin azalan getirisi nedeniyle ülkeler arasında kişi başı reel gelir farklılıkları zaman içinde azalma eğiliminde olacaktır. Diğer bir deyişle, Solow büyüme modeli, göreceli yoksul ülke ya da bölgelerin daha hızlı büyüyeceklerini ve zamanla bu iki grubun kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yakınsayacağını öngörmektedir (Christopoulos & Tsionas, 2004). Her ne kadar yakınsama hipotezi 1980'li yıllarda ülkelere ait uzun dönemli makroekonomik serilerin derlenmesi ve ekonometrik tekniklerin geliştirilmesi ile yaygın bir uygulama alanı bulmuş olsa da, bu hipotez iktisatçıların zihinlerini meşgul eden oldukça eski bir tartışma konusudur. Literatürde yakınsama hipotezinin üç ana kaynağı olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar; teknolojik yayılım, Neoklasik büyüme modeli ve küreselleşmedir (Rassekh, 1998).

Literatürde farklı ülke grupları veya aynı ülke içindeki farklı bölgeler için yakınsama modelini kullanarak yapılmış çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Yakınsama modelini ülkeler ve bölgeler bazında test eden bu çalışmaların bir kısmı yakınsama hipotezini destekleyen sonuçlar verirken, bir kısmında ise yakınsamanın mevcut olmadığı sonucuna varılmıştır. Buradan hareketle, yakınsama hipotezinin test edildiği ilk çalışma Baumol (1986) tarafından yapılmıştır. Baumol (1986) 1870-1979 dönemini kapsayan 110 yıllık bir süre için 16 endüstrileşmiş ülkeye ait kişi başı reel gelir serilerini kullanarak yatay kesit regresyon analizi ile yakınsama araştırması yapmıştır. Baumol'un yaptığı çalışmanın sonuçları, söz konusu ülkeler arasında güçlü bir kişi başı reel gelir yakınsaması olduğunu göstermektedir.

Barro ve Sala-i Martin (1990) ABD'nin 47 eyaleti arasında KBGSYH verilerini kullanarak 1880-1990 dönemi için regresyon analizi ile yaptıkları koşulsuz beta

yakınsaması tahmininde beta katsayısını 0,0175 olarak hesaplayarak koşulsuz beta yakınsaması olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı yazarların 1992 yılında ABD'nin 48 eyaleti için 1840-1963 dönemini kapsayan bir başka çalışmalarında da benzer bir sonuç çıkmıştır (Barro & Sala-i Martin, 1990). Kangasharju (1998) ise, Finlandiya'daki bölgeler arasında yakınsamanın olduğunu bulmuştur.

Rassekh, Panik & Kolluri'nin (2001) 24 OECD ülkesi için 1950-1990 yıllarını kapsayan, ARMA modelini kullandıkları ve beta ile sigma olmak üzere iki popülasyon yakınsama testine göre yapmış oldukları çalışmalarında, savaş sonrası dönemde bu ülkeler arasında yakınsamanın olduğu sonucunu bulmuşlardır. Christopoulos & Tsionas'ın (2004) Yunanistan için 1971-1995 yıllarını kapsayan ve Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında benzer şekilde yakınsamanın olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Özellikle coğrafi bölgeler düzeyinde verimlilik farklılıklarının açıklanmasında sermayenin yoğunluğunun artmasının önemli bir rol oynadığı sonucunu bulmuşlardır.

Benos & Karagiannis'in (2008) Yunanistan için 1971-2003 yıllarını kapsayan ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını kişi başına gelir düzeyi açısından analiz etmiş oldukları çalışmalarında, bölgeler düzeyinde beta yakınsamanın olduğu ancak sigma yakınsamasının mevcut olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. İller arasında kişi başına gelir düzeyi birbirine yaklaşmasına karşın, bölgesel bazda yapılan analizlerde beta yakınsama bulgusuna rastlanmamıştır. Diğer bir deyişle, Yunanistan'da bölgelerarası gelir eşitsizliği söz konusudur. Bunun nedeni, üretimin ve nüfusun belli merkezlerde yoğunlaşması olarak yorumlanmaktadır. Lee'nin (2009), 25 OECD ülkesi için 1975-2004 yıllarını kapsayan ve dinamik panel data yaklaşımını kullandığı çalışmasında, hizmet sektöründe çok az ve neredeyse yok denilecek ölçüde yakınsamaya rastlanırken; imalat sektörü lehine daha güçlü yakınsama bulguları elde edilmiştir.

Buna karşılık Siriopoulos & Asteriou (1998), Yunanistan'da bölgeler arasında yakınsamanın olmadığı sonucuna varmıştır. Sachs, Bajpai & Ramiah (2002), Hindistan'da eyaletler arasında yakınsama bulamamıştır. Dobson & Ramlogan (2002), Güney Amerika ülkeleri arasında yakınsama olmadığı bulgusunu elde etmiştir. Unger'da (2005) Meksika'da bölgeler arasında yakınsama olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Braga (2006) Portekiz'de bölgeler arasında kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hâsıla 'da (KBGSYİH) sigma yakınsamasının olmadığını ancak sanayi ağırlıklı bölgelerde koşullu beta yakınsamasının varlığını tespit etmiştir.

Dünyanın önemli hizmet sektörlerinden biri olan ve her geçen gün dünya gelirindeki genel payını artıran uluslararası turizm sektörüne yönelik olarak iktisat ve turizm ekonomisi literatüründe, turizm ile yakınsama modelini birlikte kullanan çalışma sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Yapılan mevcut çalışmalarda ise kısaca turizm piyasasının genel anlamda yakınsayıp yakınsamadığı araştırılmıştır. Bu bağlamda, turizm alanında yapılan çalışmaların önemli bir kısmının genellikle turizmin ekonomiye katkılarını ölçmeye çalıştıkları görülmektedir (Hazari &

Sgro, 1993-1995; Modeste 1995; Balaguer & Jorda 2002; Durbarry 2004; Nowak et al. 2004; Gökövalı & Bahar, 2006; Bahar & Bozkurt, 2010).

Buradan hareketle, turizm ekonomisi literatürüne bakıldığında, turizm-yakınsama ilişkisini ilk kez araştıran Narayan olmuştur. Konuya ilişkin diğer araştırmalarda, Narayan'ın çalışmasını temel almıştır. Narayan (2006); 1991-2003 Eylül dönemini kapsayan çalışmasında, Avustralya'ya turist gönderen önemli on üç turizm merkezinde (Çin, Hong-Kong, Hindistan, Endonezya, Japonya, Güney Kore, Malezya, Yeni Zelanda, Singapur, Tayvan, Tayland, Macao, Filipinler) yakınsama olup olmadığını test etmiştir. Varyans analizi ve Panel Lagrange Çarpanı testi kullanılarak yapılan çalışmada, Avustralya turizm sektöründe yakınsama olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Avustralya'nın bu on üç merkezinden herhangi birine turist çekmeyi amaçlayan politikaların ülkenin turizm hacmini arttıracığı ifade edilmektedir. Hooi & Smyth (2006) son 25 yılda turizm sektörünün Malezya ekonomisi açısından çok önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada 1995-2005 yılları arasında Malezya için çok önemli olan on turizm merkezi (Singapur, Tayland, Endonezya, Japonya, Çin, Brunei, Tayvan, Avustralya ve ABD) arasında bir yakınsama olup olmadığı araştırılmıştır. Başka bir ifade ile Malezya hükümeti turist sayısını arttırmak için bu pazarlarda yoğun pazarlama stratejileri uygulamışlardır. Bu çalışmada ülkeye gelen turistlerin geliş nedenleri ve bu pazarlar arasında turist sayısı açısından yakınsama olup olmadığı incelenmiştir. Varyans analizi ve Panel Lagrange Çarpanı testi kullanılarak yapılan çalışmada, Malezya'nın turizm sektöründe yakınsama olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Bu bulgular Malezya'nın turizm stratejilerinin başarılı olduğunu ve turizmin ekonomik büyümeye katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Narayan (2007) diğer bir çalışmasını, çeşitli turizm merkezlerinden (Avustralya, Kanada, ABD, Yeni Zelanda, İngiltere, Avrupa, Japonya, Pasifik Adaları) Fiji adalarına gelen ziyaretçiler üzerinde yapmıştır. Bu çalışmada da yakınsama bulgusuna ulaşmıştır. Diğer bir deyişle, turizm merkezlerinden Fiji adalarına gelen turistlerin birbirlerine yaklaştığı ve Fiji'de uygulanan turizm politikalarının başarılı olduğu belirtilmiştir. Lean & Smyth'in (2008), Narayan'ın çalışmasını temel alarak yaptıkları başka bir çalışmada ise, Malezya'da on turizm merkezinde yakınsama olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Son olarak Lee (2009), 1993:05-1997:01 ve 1997:02-2007:09 olmak üzere iki periyotta Singapur'a Afrika, Amerika, Asya, Avrupa ve Okyanusya'dan gelen turistlerin aylık verileri dikkate alınarak bir çalışma yapmıştır. Çalışmada, Singapur'a, Afrika veya Avrupa'dan gelen yabancı ziyaretçilerin Asya'dan gelenleri yakaladığı, Amerika ve Okyanusya'dan gelen yabancı ziyaretçilerin de, Asya ile yakınsadığı bulgusu tespit edilmiştir.

Türkiye'de turizm ekonomisi anlamında turizm-yakınsama ilişkisini ortaya koyan sadece iki çalışma mevcuttur. Bunlardan ilki Samırkaş & Bahar (2011) tarafından, Türkiye'de turizm sektörünün bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisini ölçmek amacı ile yapılmıştır. Bu çalışmada 1990-2000 dönemi için KBGSYİH ile turist sayısı verileri kullanılmıştır. Bu veriler ile Türkiye'de 39 il ve 2 temel bölge için koşullu beta yakınsaması ve varyasyon analizi yapılarak sigma ya-

kınsaması tahminleri elde edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarından, Türkiye’de 1990-2000 yılları arasında iller ve bölgelerarasında gelir farklılıklarında azalma değil artış olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu dönemde, Türkiye’de turizm faaliyetlerinin belli illerde yoğunlaşmasının, bölgelerarası gelir farklılığını daha da arttırdığı ve yakınsamanın olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. İkinci çalışma ise Abbott, Vita & Altınay (2011) tarafından 1996:01-2009:12 dönemi için aylık veriler kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada da, Türkiye’ye turist gönderen 20 kaynak ülkede yakınsama olup olmadığı test edilmiş ve yakınsama bulgusuna rastlanmamıştır.

3. Ekonometrik Model ve Veri Seti

Çalışmada kullanılan ekonometrik model aşağıdaki şekilde belirlenmiştir. (1) nolu eşitlikteki bu modelde;

$$\frac{1}{T} \text{Log} \left(\frac{(ITR/ITA)_{i,t}}{(ITR/ITA)_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1 - e^{\beta T}}{T} \right] \text{Log}(ITR/ITA)_{i,t-T} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

ITR; Uluslararası Turizm Gelirleri (ABD \$)

ITA; Uluslararası Turist Sayısı

T; Zaman Aralığını

$(ITR/ITA)_{i,t-T}$; Başlangıç yılındaki Uluslararası Turist Sayısı başına Uluslararası Turizm Gelirleri (ABD \$)

$(ITR/ITA)_{i,t}$; *t* yılındaki Uluslararası Turist Sayısı başına Uluslararası Turizm Gelirleri (ABD \$)

β ; Yakınsama hızını

ε ; hata terimini

i; ülkeyi ve *t* de zamanı göstermektedir.

Bu bağlamda; çalışmanın ampirik kısmında Dünya Turizm Örgütü’ne (2010) Uluslararası Turizm Gelirleri’nde dünyada ilk on sırayı paylaşan ülkelere ait (Ekler: Tablo 2) 1995-2009 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuştur. Çalışmanın ekonometrik modelini oluşturan ülkelere ait veriler Dünya Bankasının istatistik veri tabanlarından (WDI) temin edilmiştir. Çalışma kapsamında 1995 yılının başlangıç yılı olarak seçilmesinin nedeni ise söz konusu ülkelere ait verilerin Dünya Bankası tarafından 1995 yılından itibaren endekslenmeye başlanmasıdır.

4. Ekonometrik Yöntem

Çalışma kapsamında panel birim kök analizi yapılmıştır. Literatüre bakıldığında uygulamada ilk kabul gören test Levin, Lin & Chu Testi (LLC) olmuştur ve

test Levin & Lin (1992, 1993)'nin çalışmalarına dayanmaktadır. Levin & Lin (1992, 1993) testi (LL) ise birim kök sınaması yaparken tüm yatay kesitleri tek bir kesit gibi değerlendirilerek analiz yapmaktadır ve Levin & Lin'in bu yöntemi tercih etmelerinin nedeni ise test istatistiğinin anlamlılık gücünün daha yüksek çıkmasıdır. Analiz kapsamında ADF regresyonu dikkate alınmaktadır ve homojen panel birim kök varsayımı yapılmaktadır. Levin, Lin & Chu Testi de benzer temel varsayımları dikkate almaktadır ancak her bir yatay kesit için ayrı bir ADF regresyonu tanımlanmaktadır. Testin varsayımları ile boş ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibidir.

$$\beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_N = \beta$$

$$Cov(u_{i,t}, u_{j,t}) = 0 \text{ ve } i \neq j$$

Yukarıdaki temel varsayımlar altında;

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_N = 0 \text{ (Birim kök vardır, seri durağan değildir)}$$

$$H_A : \beta_i = \beta < 0 \text{ (Birim kök yoktur, seri durağandır) hipotezleri test edilmektedir.}$$

Analizde kullanılan ve tahmin edilen temel regresyon modeli aşağıda belirtilen ADF regresyonudur.

$$\Delta Y_{i,t} = \alpha_i + \beta_i Y_{i,t-1} + \delta_{i,t} + \sum_{j=1}^{p_j} \phi_{i,j} \Delta Y_{i,t-j} + v_{i,t} \quad (2)$$

$$t = 1, 2, \dots, T \text{ ve } i = 1, 2, \dots, N$$

Yukarıdaki ADF regresyon denkleminde; i birden N 'e kadar her bir bağımsız kesiti, t de birden T 'ye kadar zamanı ifade etmektedir. Analiz kapsamında söz konusu panel homojendir ve her bir yatay kesit için elde edilen β katsayısı aynıdır. Ayrıca paneli oluşturan bütün kesitler için gecikme sayıları da eşittir. p_j ise gecikme derecesini ifade etmektedir ve her bir gecikme değeri AIC veya Schwartz bilgi kriterine göre belirlenir. Levin, Lin & Chu Testi dört aşamadan oluşmaktadır.

1. Aşama: $\Delta Y_{i,t} = \alpha_i + \delta_{i,t} + \sum_{j=1}^{p_j} \phi_{i,j} \Delta Y_{i,t-j} + e_{i,t}$ denkleminde $\hat{e}_{i,t}$ hesaplanır.

2. Aşama: $\Delta Y_{i,t-j} = \alpha_i + \delta_{i,t} + \sum_{j=1}^{p_j} \phi_{i,j} \Delta Y_{i,t-j} + v_{i,t}$ denkleminde $\hat{v}_{i,t}$ hesaplanır.

3. Aşama: $\tilde{e}_{i,t} = \hat{e}_{i,t} / \hat{\sigma}_{\hat{e}_{i,t}}$ ve $\tilde{v}_{i,t} = \hat{v}_{i,t} / \hat{\sigma}_{\hat{v}_{i,t}}$ heterojenlik düzeltmeleri yapılır.

$$\hat{\sigma}_{\hat{e}_{i,t}}^2 = \frac{1}{T - P_i - 1} \sum_{t=p_i+2}^T (\hat{e}_{i,t} - \hat{\alpha}_i \hat{v}_{i,t-1})^2$$

4. Aşama: $e_{i,t} = \alpha_i \hat{v}_{i,t} + \eta_{i,t}$ 'den α_i tahmin edilir. Aşağıdaki H_0 ve H_A hipotezleri altında H_0 hipotezi test edilir ve test istatistiği olarak t istatistiği kullanılır.

$$\begin{aligned} H_0 &= \alpha = 0 \text{ (Birim kök vardır. Dolayısıyla seri durağan değildir.)} \\ H_A &= \alpha < 0 \text{ (Birim kök yoktur. Dolayısıyla seri durağandır.)} \\ t_\alpha &= \frac{\hat{\alpha}}{std.ht(\hat{\alpha})} \end{aligned} \quad (3)$$

t_α Standart normal dağılıma, sonlu ortalama ve varyansa sahiptir.

Literatürde kabul gören ikinci önemli test ise Im, Pesaran & Shin (IPS) testidir. Im, Pesaran & Shin (1997, 2003) yapmış oldukları çalışmalarda homojenlik varsayımını esnek hale getirerek heterojen panel yapısına izin vermişlerdir. Testin boş ve alternatif hipotezlerine bakıldığında H_0 'ın diğer tüm panel birim kök testleri için ortak ancak H_A hipotezinin sınırlandırıcı bir hipotez olduğu görülmektedir. Test aşağıdaki ADF regresyon denklemini dikkate almaktadır.

$$\Delta Y_{i,t} = \alpha_i + \beta_i Y_{i,t-1} + \delta_{i,t} + \sum_{j=1}^{p_i} \phi_{i,j} \Delta Y_{i,t-j} + u_{i,t} \quad (4)$$

$$t = 1, 2, \dots, T \text{ ve } i = 1, 2, \dots, N$$

Heterojen panel yaklaşımı.

$$Cov(u_{i,t}, u_{j,t}) = 0 \text{ ve } i \neq j$$

Yukarıdaki temel varsayımlar altında;

$$H_0 : \beta_i = \beta = 0 \text{ (Bütün yatay kesitler için)}$$

$$H_A : \beta_i < 0 \text{ (En az bir yatay kesit için)}$$

Im, Pesaran & Shin (2003) yapmış oldukları çalışma ile olabilirlik taslağını kullanmışlar ve eş zamanlı durağanlık ile durağan olmama durumunu dikkate alan ve t -bar istatistiği olarak tanımlanan bir birim kök testi ortaya koymuşlardır. Bu noktada öncelikle her bir kesit için birinci sıra kendisiyle bağımlı katsayının t_i istatistiklerini ve t_i 'lerin ortalamasını kullanarak ta Z -Bar istatistiğini hesaplamışlardır.

$$t_i = \frac{\beta_i}{std.ht(\beta_i)} \text{ ve } \bar{t} = \sum_{i=1}^N t_i / N \quad (5)$$

$$Z - Bar = \frac{\sqrt{N}(\bar{t} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(t_{\beta_i}))}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N \text{var}(t_{\beta_i})}} \sim N(0,1) \quad (6)$$

Im, Pesaran & Shin (2003) $Z - Bar$ istatistiğindeki $E(t_{\beta_i})$ ve $\text{var}(t_{\beta_i})$ değerlerini Monte Carlo simülasyonları ile bulmuşlar ve bulmuş oldukları sonuçları tabloştürmüşlardır. Gerek LL gerekse IPS testleri $N \rightarrow \infty$, $N/T \rightarrow 0$ ve N 'nin T 'ye göre oldukça küçük olduğu panel veri analizleri için uygulama alanı bulmaktadır. Bu noktada Im, Pesaran & Shin (1997)'de N 'nin T 'ye göre büyüdüğü durumlarda simülasyon sonuçlarının gerek LL gerekse IPS testleri için sorun teşkil edebileceğini vurgulamaktadır. Diğer taraftan IPS testi heterojenlik varsayımına karşın hangi kesitin durağan hangisinin durağan olmadığına tespitini hususunda bilgiler vermemektedir.

Bir diğer test ise IPS testinin devamı niteliğinde olan Maddala & Wu (1997)'nin ortaya koymuş oldukları panel birim kök testidir. Maddala & Wu testinin teorik olarak IPS testinin devamı niteliğinde olmasına karşın IPS testinden ayrılan tek yönü β_i katsayılarının t istatistikleri yerine olasılık değerlerini (p_i) kullanmasıdır. Maddala & Wu testi Fisher tipi bir test olmakla birlikte, testin boş ve alternatif hipotezleri ile test istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$H_0 : \beta_i = \beta = 0 \text{ (Bütün yatay kesitler için)}$$

$$H_A : \beta_i > 0 \text{ (En az bir yatay kesit için)}$$

$$P_\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i) \sim \chi_{2N}^2 \quad (7)$$

Testte panel veri birim köklerinin test edilebilmesi için her bir yatay kesite ait birim köklerin olasılık değerleri toplulaştırılmıştır. P_λ değerleri $2N$ serbestlik derecesinde asimtotik olarak χ^2 dağılımı göstermektedir. Ayrıca $T \rightarrow \infty$ ve $T \gg N$ iken Maddala & Wu test istatistiğine bakmak çok daha anlamlı olmaktadır.

Maddala & Wu testinin benzeri Fisher tipi bir test istatistiği ortaya koyan Choi (2001) $N \rightarrow \infty$ ve $N \gg T$ ile N 'nin sonlu olduğu durumlar için iki farklı panel birim kök test istatistiği hesaplamıştır. Testin boş ve alternatif hipotezleri IPS testinin boş ve alternatif hipotezleri ile aynıdır.

$$N \rightarrow \infty \text{ gitmesi ve } N \gg T \text{ durumunda;}$$

$$P_m = -N^{-1/2} \sum_{i=1}^N \ln(p_i + 1) \sim N(0,1) \text{ test istatistiği hesaplanmaktadır ve}$$

N büyüdükçe test istatistiğinin de gücü artmaktadır.

N 'nin sonlu olduğu durumda ise;

$$Z = N^{-1/2} \sum_{i=1}^N \phi^{-1}(P_i) \stackrel{asy}{\sim} N(0,1) \text{ test istatistiği hesaplanmaktadır ve } \phi$$

standart normal dağılım fonksiyonudur. P_i değeri $0 \leq P_i \leq 1$ arasında değerler almaktadır. Dolayısıyla $\phi^{-1}(P_i)$ değişkeni normal dağılıma sahip rassal bir değişkendir ve $T \rightarrow \infty$ iken tüm kesitler için geçerlidir (Choi, 2001). Z testi asimtotik olarak standart normal dağılıma sahiptir ve bazı durumlarda IPS testine göre çok daha anlamlı test sonuçları verdiği için Baltagi & Kao (2000) tarafından da tavsiye edilen önemli bir panel birim kök test istatistiğidir.

Tüm bu çalışmalardan farklı olarak Hadri (2000) tüm kesitler için zaman serilerinin deterministik bir trend etrafında durağan olduğunu vurgulayan boş hipotezi ve birim kök içerdiğini vurgulayan alternatif hipotezi test eden artık temelli bir LM testi önermiştir. Hadri (2000) testi önceki testlerden farklı olarak zaman serilerinin durağanlığını test eden Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testinin panel veriler için geliştirilmiş şeklidir. Test trendli ve trendsiz model olmak üzere iki temel model kullanmaktadır.

$$y_{i,t} = \beta_{i,t} + u_{i,t} \text{ (Trendsiz model)}$$

$$y_{i,t} = \beta_{i,t} + \delta_i t + u_{i,t} \text{ (Trendli model)}$$

Denklemlerde $\beta_{i,t} = \beta_{i,t-1} + e_{i,t}$ ve $t = 1, 2, \dots, T$ ve $i = 1, 2, \dots, N$ 'dir.

$u_{i,t}$ ve $e_{i,t}$ karşılıklı ve özdeş dağılmaktadır.

$$E(u_{i,t}) = 0 \text{ ve } E(u_{i,t}^2) = \sigma_u^2 > 0$$

$$E(e_{i,t}) = 0 \text{ ve } E(e_{i,t}^2) = \sigma_e^2 \geq 0$$

Trendli ve trendsiz modeller için boş ve alternatif hipotezler ise $H_0 : \sigma_e^2 = 0$ ve $H_A : \sigma_e^2 > 0$ 'dir. Trendli ve trendsiz modeller geriye doğru iterasyonla çözüldüğünde aşağıdaki denklemler elde edilmektedir.

$$y_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{t=1}^T e_{i,t} + u_{i,t} = \beta_{i,0} + \varepsilon_{i,t} \text{ (Trendsiz model)} \quad (8)$$

$$y_{i,t} = \beta_{i,0} + \delta_i t + \sum_{t=1}^T e_{i,t} + u_{i,t} = \beta_{i,0} + \delta_i t + \varepsilon_{i,t} \text{ (Trendli model)} \quad (9)$$

Bu noktada; durağanlık ön sınavının sınavması aşamasında $u_{i,t}$ 'lerin paneli oluşturan yatay kesitler arasında sabit varyanslı mı (uzun dönem varyansı homojen) yoksa değişen varyanslı mı (uzun dönem varyansı heterojen) oldukları varsayımı

altında iki farklı LM istatistiği (LM_{HM}, LM_{HT}) aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$LM_{HM} = \frac{N^{-1} \sum_{i=1}^N T^{-2} \sum_{t=1}^T s_{i,t}^2}{\hat{\sigma}_u^2} \quad ve \quad s_{i,t} = \sum_{j=1}^t \hat{u}_{i,j}; \quad \hat{\sigma}_u^2 = \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{u}_{i,t}^2 \quad (10)$$

$$LM_{HT} = \frac{N^{-1} \sum_{i=1}^N T^{-2} \sum_{t=1}^T s_{i,t}^2}{\hat{\sigma}_{u,i}^2} \quad (11)$$

LM_{HT} Denklemindeki $\hat{\sigma}_{u,i}^2$ ifadesi her bir yatay kesit için değişen varyans varsayımı altında ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Bu bağlamda Hadri (2000) sırasıyla trendli ve trendsiz model için LM istatistiklerinin limit dağılımlarını ise aşağıdaki şekilde göstermektedir.

$$Z_{\mu} = \frac{\sqrt{N(LM_{\mu} - \psi_{\mu})}}{\phi_{\mu}} \sim N(0,1) \quad (12)$$

$$Z_{\tau} = \frac{\sqrt{N(LM_{\tau} - \psi_{\tau})}}{\phi_{\tau}} \sim N(0,1) \quad (13)$$

Formüllerdeki ψ_{μ} ifadesi Z_{μ} rassal değişkeninin ortalamasıdır ve 1/6 değerine eşittir. ϕ_{μ}^2 ifadesi ise Z_{μ} rassal değişkeninin varyansıdır ve 1/45 değerine eşittir. Diğer taraftan ψ_{τ} ifadesi Z_{τ} rassal değişkeninin ortalamasıdır ve 1/15 değerine eşittir. ϕ_{τ}^2 ifadesi ise Z_{τ} rassal değişkeninin varyansıdır ve 11/6300 değerine eşittir. Eğer yapılan analiz sonucunda $LM_{HM,HT} > LM_{kritik}$ sonucuna ulaşırsa H_0 hipotezi reddedilir başka bir ifadeyle verilerin durağan olmadığı sonucuna ulaşılır.

5.Uygulama Sonuçları

Çalışmada; $(ITR/ITA)_{i,t}$ ifadesi i ülkesi için doğal logaritmik bir formda olmak üzere Uluslararası Turist Sayısı başına Uluslararası Turizm Gelirini göstermek üzere Uluslararası Turizm Gelirleri açısından Türkiye'nin dünyanın en gelişmiş dokuz turizm ekonomisine yakınsayıp yakınsamadığı analiz edilmiştir. Söz konusu ülkelerin Uluslararası Turist Sayısı başına Uluslararası Turizm Gelirinin yakınsaması H_0 panel birim kök varsayımına karşılık $H_A: LN (ITR/ITA)_{i,t} \sim N(0)$ varsayımı altında sınanmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 2, 3, 4, 5 ve 6'da verilmiştir.

Tablo 2, 3, 4, 5, 6'da verilmiş olan bulgular genel anlamda Uluslararası Turist Sayısı başına Uluslararası Turizm Gelirlerinin panel birim kök yapısı altında Türkiye ile söz konusu ülkeler arasında yakınsamanın reddedilemediğini göstermektedir. Bu bağlamda gerek ortak birim kök sürecini test eden LLC ve Hadri test istatistikleri gerekse bireysel birim kök sürecini test eden IPS, Fisher-ADF ve Fisher-PP test istatistikleri H_0 panel birim kök sürecinin kabul edilememesi şeklinde birbirleri ile tutarlı sonuçlar üretmektedir. Ancak bireysel birim kök istatistikleri birimler arasında farklılıklar göstermektedir.

Bu bağlamda çalışmada; Tablo 2 ve Tablo 3'de ulaşılan gösterge niteliğindeki bulgular yanında bireysel IPS, Fisher-ADF ve Fisher-PP panel birim kök süreçleri kullanılarak Türkiye ile söz konusu ülkelerin Uluslararası Turist Sayısı başına Uluslararası Turizm Gelirinin yakınsama süreci incelenmeye çalışılmış ve sonuçlar Tablo 4, 5 ve 6'da gösterilmiştir. Bireysel IPS testi bulgularına bakıldığında, gerek 1 farkta (1 gecikmeli) trendsiz (zaman etkilerinin dikkate alınmadığı durumda) modeli dikkate alındığında gerekse 1 farkta trendli (zaman etkilerinin dikkate alındığı durumda) modeli dikkate alındığında Türkiye'nin Çin ve ABD ile yakınsama süreci içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Fisher-ADF testi bulgularına bakıldığında ise 1 farkta trendsiz model dikkate alındığında Türkiye'nin Çin ve ABD ile 1 farkta trendli model dikkate alındığında Çin'in ABD ile ve 1 farkta düzey modeli dikkate alındığında da Türkiye'nin Fransa, İspanya ve ABD ile yakınsama süreci içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fisher-PP test bulgularına bakıldığında ise gerek 1 farkta, trendsiz modeli dikkate alındığında gerekse 1 farkta trendli modeli dikkate alındığında Türkiye'nin Çin ve ABD ile yakınsama süreci içerisinde olduğunun reddedilemediği görülmüştür. Buna karşın 1 farkta düzey modeli dikkate alındığında ise Türkiye'nin Çin, Fransa, İspanya ve ABD ile yakınsama sürecinde olduğunun reddedilemediği tespit edilmiştir.

Diğer taraftan bireysel birim kök test sonuçlarına göre bu 10 ülkeye bakıldığında gelişmişlik düzeyi açısından farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin lider ülke konumundaki ABD ile ve gelişmiş ülke konumundaki Fransa ve İspanya ile yakınsama süreci içerisinde olması önemli bir bulgudur. Buna karşın gelişmişlik düzeyi açısından yüksek gelir grubunda yer alan diğer ülkeler ile ABD arasında genel anlamda her hangi bir yakınsama sürecinin tespit edilememesi ise yine teorinin geçerliliği açısından son derece önemlidir. Ayrıca bu çalışma gerek turizm faaliyetlerinin ekonomik büyümeyi artırdığını vurgulayan teoriyi doğrulaması gerekse gelişmekte olan ülkeler açısından bu teorik çıkarılamayı desteklemesi nedeniyle de son derece önemlidir. Ayrıca uygulama sonucunda elde edilen test istatistiklerinin düzey değerlerinden ziyade 1 farkta anlamlı sonuçlar üretmesi gerek arz yanlı şokların (başta fiyat ve Teknoloji şokları olmak üzere) gerekse talep yanlı şokların Uluslararası Turizm Gelirlerinin yakınsaması üzerinde önemli etkilerinin olduğunu göstermektedir.

6.Sonuç

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin uluslararası turizm sektöründe hem en yakın rakipleri olan hem de Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı dünyanın en gelişmiş dokuz turizm ekonomisi ile Türkiye arasında herhangi bir yakınsama sürecinin olup olmadığını araştırmak ve turizm ekonomisi anlamında turizm-yakınsama ilişkisini ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada yapılan analizler kapsamında Türkiye açısından turizm faaliyetleri sonucunda elde edilen gelirlerin söz konusu ülkelerle yakınsama sürecinde olup olmadığının incelenmesi de çalışmanın diğer bir amacıdır.

Bu bağlamda çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda söz konusu ülkelerin Uluslararası Turist Sayısı başına Uluslararası Turizm Gelirleri arasında ortak birim kök süreci dikkate alındığında Türkiye'nin diğer ülkelerle olan yakınsama sürecinin reddedilemediği görülmüştür. Buna karşın bireysel birim kök süreci dikkate alındığında, test tekniklerine göre ufak farklılıklar gösterse de genel anlamda Türkiye'nin ABD, Fransa, İspanya ve Çin ile yakınsama süreci içerisinde olduğunun reddedilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma gerek ekonomik yakınsama hipotezinin turizm sektörü açısından analiz edilmesi gerekse uygulama sonuçlarının Neoklasik yakınsama teorisini desteklemesi noktasında oldukça önemli sonuçlara ulaşmıştır. Ayrıca turizm-yakınsama ilişkisini analiz eden mevcut çalışmaların daha ziyade Uluslararası Turist Sayılarının yakınsamasını analiz ettiği görülmektedir. Bu noktada çalışmanın orijinalliyi ve literatüre katkısı Uluslararası Turizm Gelirlerinin yakınsama sürecini analiz etmesidir.

Dünyada hızlı bir gelişme trendi gösteren turizm sektörünün, gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye'de de dünyadaki gelişmelere paralel olarak, hızlı bir gelişme trendi gösterdiği görülmektedir. WTO'nun yapmış olduğu ileriye yönelik projeksiyonlarda, turizmin 21. yüzyılda daha da büyük gelişmeler göstereceği belirtilmektedir. 2020 yılında ise tüm dünya genelinde oluşacak turizm gelirlerinin 2 trilyon Dolar'a ulaşacağı öngörülmektedir. Ayrıca, dünya genelinde özellikle gelişmiş ülkelerde yükselen refah düzeyine paralel olarak, seyahate ayrılan gelirin ve ulaşım olanaklarının artması ile turizm sektörünün ekonominin diğer sektörlerine oranla çok daha fazla büyüyeceği ortadadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlerin ve özellikle de Türkiye'deki sektör temsilcilerinin bu sektöre gereken önemi vermeleri ve uluslararası turizm piyasasında oluşacağı öngörülen bu zenginliği Türkiye'ye taşıyacak politikaları hızla üretmeleri gerekmektedir. İleride yapılması düşünülen benzer çalışmalarda gerek arz yanlı gerekse talep yanlı çok süreçlerini dikkate alan iktisadi modeller kapsamında turizm ekonomisine ilişkin farklı değişkenlerin ve farklı ekonometrik analiz yöntemlerinin kullanılması ile çalışmanın ortaya koymuş olduğu bulgular tekrar test edilebilir.

Kaynaklar

ABBOTT, A., VITA, G. D. & ALTINAY, L. (2011), "Revisiting the Convergence Hypothesis for Tourism Markets: Evidence from Turkey Using the Pairwise Approach", *Tourism Management*, (Article in Press).

BAHAR, O. & BOZKURT, K. (2010), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21 (2): 255-265.

BAHAR, O. & KOZAK M. (2007), "Advancing Destination Competitiveness Research: Comparison Between Tourists and Service Providers", *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 22 (2): 61-71.

BAHAR, O. & KOZAK M. (2008), *Tourism Economics Concepts and Practices*, New York: Nova Science Publishers, Inc.

BALAGUER, J., & JORDA, M. C. (2002), "Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: the Spanish Case", *Applied Economics*, 34: 877-884.

BALTAGI, B. H. & KAO, C. (2000), "Nonstationary Panels, Cointegration in Panels and Dynamic Panels: A Survey", *Advances in Econometrics*, 15, 7-51.

BARRO, R & SALA-I-MARTIN, X. (1990), "Economic Growth and Convergence Across United States", www.nber.org/papers/w3419, Erişim Tarihi: 16.10.2013

BARRO, R & SALA-I-MARTIN, X. (1995), *Economic Growth*, Eastern Economy Edition, Second Edition, Prentice Hall of India.

BAUMOL, W. J. (1986), "Productivity Growth, Convergence and Welfare: What the LongRun Data Show?", *The American Economic Review*, 76 (5): 1072-85.

BENOS, N. & KARAGIANNIS, S. (2008), "Convergence and Economic Performance in Greece: Evidence at Regional and Prefecture Level", *Review of Urban & Regional Development Studies*, 20 (1): 52-69.

BRAGA, V. (2006), "Regional Growth and Local Convergence: Evidence for Portugal", <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/323.pdf>, Erişim Tarihi: 16.10.2013

CHO, V. (2003), "A Comparison of Three Different Approaches to Tourist Arrival Forecasting", *Tourism Management*, 24 (3): 323-330.

CHOI, I. (2001), "Unit Roots Tests for Panel Data", *Journal of International Money and Finance*, 20, 229-272.

CHRISTOPOULOS, D. K. & TSIONAS, E. G. (2004), "Convergence and Regional Productivity Differences: Evidence from Greek Prefectures", *The Annals of Regional Science*, 38: 387-396.

DOBSON, S. & RAMLOGAN, C. (2002), "Convergence and Divergence in Latin America, 1970-1998", *Applied Economics*, 34 (4): 465-470.

DURBARRY, R. (2004), "Tourism and Economic Growth: the Case of Mauritius", *Tourism Economics*, 10(4): 389-401.

GÖKOVALI, U. & BAHAR, O. (2006), "Contribution of Tourism to Economic Growth in Mediterranean Countries: A Panel Data Approach", *Anatolia An International Journal of Tourism And Hospitality Research*, 17 (2): 155-168.

HADRI, K. (2000), "Testing for Stationarity in Heterogenous Panels", *Econometrics Journal*, 3: 148-161.

HAZARI, B. R., & Ng, A. (1993), "An Analysis of Tourists' Consumption of Non-traded Goods and Services on the Welfare of the Domestic Consumers", *International Review of Economics and Finance*, 2: 3-58.

HAZARI, B. R., & SGRO, P. M. (1995), "Tourism and Growth in a Dynamic Model of Trade", *The Journal of International Trade and Economic Development*, 4 (2): 243-252.

HOOI, L. H. & SMYTH, R. (2006), "Marketing, Malaysia Welcomes the World: Are Malaysia's Tourism Markets Converging?", *Monash University Business and Economics, ABERU Discussion, Paper 26*.

IM, K. S., PESARAN, H. & SHIN, Y. (1997), "Testing for Unit Roots in Heterogenous Panels", <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/pesaran/Im.pdf>, Erişim Tarihi: 16.10.2013

Im, K. S., Pesaran, H. & Shin, Y. (2003), "Testing for Unit Roots in Heterogenous Panels", *Journal of Econometrics*, 115 (1), 53-74.

ISSA, I. A. & ALTINAY, L. (2006), "Impacts of Political Instability on Tourism Planning and Development: the Case of Lebanon", *Tourism Economics*, 12 (3): 361-381.

KANGASHARJU, A. (1998), "B convergence in Finland: Regional Differences in Speed of Convergence", *Applied Economics*, 30 (5): 679-687.

KIM, H. J., CHEN, M. H. & JANG S. (2006), "Tourism Expansion and Economic Development: The case of Taiwan", *Tourism Management*, 27 (5): 925-933.

KOZAK, M., BALOĞLU, Ş. & BAHAR O. (2010), "Measuring Destination Competitiveness: Multiple Destinations Vs Multiple Nationalities", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19 (1):56-71.

LEAN, H. H & SMYTH, R. (2008), "Are Malaysia's Tourism Markets Converging? Evidence From Univariate and Panel Unit Root Tests with Structural Breaks", *Tourism Economics*, 14 (1): 97-112.

LEE, C. G. (2009), "The Convergence Hypothesis For Tourism Markets: Evidence From Singapore", *Tourism Economics*, 15 (4): 875–881.

LEE, J. (2009), "Trade, FDI, and Productivity Convergence: A dynamic Panel Data Approach in 25 Countries", *Japan and the World Economy*, 21: 226–238.

LEVIN, A. & LIN, C. (1992), "Unit Roots Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties", *University of California-San Diego Discussion Paper*, No: 92-23.

LEVIN, A. & LIN, C. (1993), "Unit Roots Tests in Panel Data: New Result", *University of California-San Diego Discussion Paper*, No: 93-56.

LORDE, T. & MOORE, W. (2008), "Co-movement in Tourist Arrivals in the Caribbean", *Tourism Economics*, 14 (3), 631–643

LUNDBERG, E. D. et al. (1995), *Tourism Economics*, Canada: John Wiley&Sons,Inc.

MANKIW, N. G. (2007), *Macroeconomics*, Sixth Edition, New York: Worth Publishers.

MCKINNON, T. (1964), "Foreign Exchange Constraint in Economic Development and Efficient Aid Allocation", *Economic Journal*, 74: 388–409.

MODESTE, N. C. (1995), "The Impact of Growth in the Tourism Sector on Economic Development: the Experience of Selected Caribbean Countries", *Economia Internazionale*, 48: 375-385.

NARAYAN, P. K. (2006), "Are Australia's Tourism Markets Converging?", *Applied Economics*, 38 (10): 1153–1162.

NARAYAN, P. K. (2007), "Testing Convergence of Fiji's Tourism Markets", *Pacific Economic Review*, 12 (5): 651–663.

NOWAK, J., SAHLI, M. & SGRO, P. M. (2004), "Tourism, Trade and Domestic Welfare", *FEEM Working Paper Series*, No: 24.2004.

PIZAM, A. (1999), "Life and Tourism in the Year 2050", *International Journal of Hospitality Management*, 18 (4): 331–343.

PROENÇA, S. & SOUKIAZİ, E. (2008), "Tourism as an Alternative Source of Regional Growth in Portugal: a Panal Data Analysis at NUTS II and III Levels", *Portuguese Economic Journal*, 7 (1): 43-61.

RASSEKH, F. (1998), "The Convergence Hypothesis: History, Theory, and Evidence", *Open Economies Review*, 9: 85-105.

RASSEKH, F., PANIK, M. J. & KOLLURI, B. R. (2001), "A test of the Convergence Hypothesis: the OECD Experience, 1950-1990", *International Review of Economics and Finance*, 10: 147-157.

SACHS, J. D., BAJPAI, N. & RAMIAH, A. (2002), "Understanding Regional Economic Growth in India", Harvard CID Working Paper, No: 88.

SALA-I-MARTIN, X. (1996), "The Classical Approach to Convergence Analysis", *The Economic Journal*, 106 (437): 1019-1036.

SAMIRKAŞ, M. & BAHAR, O. (2011), "Turizm Sektörünün Bölgearası Gelişmişlik Farklılıklarını Gidermedeki Etkisi: Yakınsama Modeli", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48 (557): 85-98.

SIRIOPOULOS, C. & ASTERIOU, D. (1998), "Testing for Convergence Across The Greek Regions", *Regional Studies*, 32 (6): 537-546.

SOLOW, R. M. (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1): 65-94.

SOLOW, R. M. (1957), "Technical Change and the Aggregate Production Function", *Review of Economics and Statistics*, 3 (3): 312-320.

SOUKIAZİ, E. & PROENÇA, S. (2008), "Tourism as an Economic Growth Factor: a Case Study for Southern European Countries", *Tourism Economics*, 14 (4): 791-806.

TSE, R. Y. C. (2001), "Estimating the Impact of Economics Factors on Tourism: Evidence from Hong Kong", *Tourism Economics*, 7 (3): 277-297.

UNGER, K. (2005), "Regional Economic Development and Mexican out-Migration", <http://www.nber.org/papers/W11432>, Erişim Tarihi: 16.10.2013

VANEGAS, M. & CROES, R. R. (2003), "Growth, Development and Tourism in a Small Economy: Evidence from Aruba", *The International Journal of Tourism Research*, 5 (5): 315-330.

WTO (2010), *Tourism Highlights 2010 Edition*, Spain.

EKLER

Tablo 1: Uluslararası Turizm Gelirleri Sıralaması

Sıralama	Ülkeler	Milyar ABD \$		Değişme (%)		Yerel Para Birimi Değişme (%)	
		2008	2009*	2008/2007	2009*/2008	2008/2007	2009*/2008
1	ABD	110.0	93.9	13.5	-14.6	13.5	-14.6
2	İspanya	61.6	53.2	6.9	-13.7	-0.4	-9.0
3	Fransa	56.6	49.4	4.2	-12.7	-2.9	-7.9
4	İtalya	45.7	40.2	7.2	-12.0	-0.1	-7.2
5	Çin	40.8	39.7	9.7	-2.9	9.7	-2.9 (\$)
6	Almanya	40.0	34.7	11.1	-13.3	3.5	-8.5
7	İngiltere	36.0	30.0	-6.7	-16.6	1.6	-1.6
8	Avustralya	24.8	25.6	11.0	3.4	10.7	11.2
9	Türkiye	22.0	21.3	18.7	-3.2	18.7	-3.2 (\$)
10	Avusturya	21.6	19.4	15.5	-10.1	7.6	-5.2

Kaynak: WTO (2010)

Tablo 2: LLC Panel Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

	LLC İstatistiği	Olasılık Değeri
Düzeyde, Bireysel Etkiler ve Trendli Model	-2.734	0.0031
1Farkta, Bireysel Etkiler ve Trensiz Model	-4.592	0.0000
1Farkta, Bireysel Etkiler ve Trendli Model	-6.801	0.0000

Tablo 3: Hadri Panel Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

	Hadri Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Düzeyde, Bireysel Etkiler Modeli	6.198	0.0000
Düzeyde, Bireysel Etkiler ve Trendli Model	5.370	0.0000
1Farkta, Bireysel Etkiler ve Trensiz Model	0.913	0.1805
1Farkta, Bireysel Etkiler ve Trendli Model	7.143	0.0000

Tablo 4: IPS Panel Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

	IPS Test İstatistiği				Olasılık Değeri		
İFarkta, Bireysel Etkiler ve Trensiz Model	-4.828				0.0000		
	t-İstatistiği	Olasılık Değeri	E(t)	E(Var)	Gecikme Uzunluğu	Maksimum Gecikme Uzunluğu	Gözlem Sayısı
Avustralya	-2.4889	0.1398	-1.510	0.981	0	2	13
Avusturya	-1.9107	0.3177	-1.510	0.981	0	2	13
Çin	-6.0087	0.0004	-1.510	0.981	0	2	13
Fransa	-2.8565	0.0776	-1.510	0.981	0	2	13
Almanya	-1.7871	0.3695	-1.510	0.981	0	2	13
İtalya	-1.7753	0.3746	-1.510	0.981	0	2	13
İspanya	-2.7897	0.0866	-1.510	0.981	0	2	13
Türkiye	-4.2121	0.0077	-1.510	0.981	0	2	13
İngiltere	-1.1063	0.6720	-1.333	1.352	2	2	11
ABD	-5.3964	0.0011	-1.510	0.981	0	2	13
Ortalama	-3.0332		-1.492	1.019			
İFarkta, Bireysel Etkiler ve Trendli Model	-3.576				0.0002		
	t-İstatistiği	Olasılık Değeri	E(t)	E(Var)	Gecikme Uzunluğu	Maksimum Gecikme Uzunluğu	Gözlem Sayısı
Avustralya	-3.5091	0.0846	-2.171	1.262	1	1	12
Avusturya	-1.5988	0.7361	-2.167	0.974	0	1	13
Çin	-5.7137	0.0030	-2.167	0.974	0	1	13
Fransa	-2.6989	0.2522	-2.167	0.974	0	1	13
Almanya	-1.3240	0.8329	-2.167	0.974	0	1	13
İtalya	-1.4794	0.7827	-2.167	0.974	0	1	13
İspanya	-3.0170	0.1647	-2.167	0.974	0	1	13
Türkiye	-4.5166	0.0175	-2.167	0.974	0	1	13
İngiltere	-3.4599	0.0907	-2.171	1.262	1	1	12
ABD	-5.8460	0.0025	-2.167	0.974	0	1	13
Ortalama	-3.3163		-2.168	1.032			

Tablo 5: Fisher-ADF Panel Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

		Fisher-ADF		Olasılık Değeri
İFarkta, Bireysel Etkiler ve Trendsiz Model		ADF-Fisher Ki Kare İstatistiği	59.935	0.0000
		ADF - Choi Z-İstatistiği	-4.230	0.0000
Kesit	Olasılık Değeri	Gecikme Uzunluğu	Maksimum Gecikme Uzunluğu	Gözlem Sayısı
Avustralya	0.1398	0	2	13
Avusturya	0.3177	0	2	13
Çin	0.0004	0	2	13
Fransa	0.0776	0	2	13
Almanya	0.3695	0	2	13
İtalya	0.3746	0	2	13
İspanya	0.0866	0	2	13
Türkiye	0.0077	0	2	13
İngiltere	0.6720	2	2	11
ABD	0.0011	0	2	13
İFarkta, Bireysel Etkiler ve Trendli Model		ADF-Fisher Ki Kare İstatistiği	49.239	0.0003
		ADF - Choi Z-İstatistiği	-3.046	0.0012
Kesit	Olasılık Değeri	Gecikme Uzunluğu	Maksimum Gecikme Uzunluğu	Gözlem Sayısı
Avustralya	0.0846	1	1	12
Avusturya	0.7361	0	1	13
Çin	0.0030	0	1	13
Fransa	0.2522	0	1	13
Almanya	0.8329	0	1	13
İtalya	0.7827	0	1	13
İspanya	0.1647	0	1	13
Türkiye	0.0175	0	1	13
İngiltere	0.0907	1	1	12
ABD	0.0025	0	1	13

Tablo 6: Fisher-PP Panel Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

İFarkta, Bireysel Etkiler ve Trensiz Model	Fisher-PP			Olasılık Değeri
	PP-Fisher Ki Kare İstatistiği			58.639
	PP - Choi Z- İstatistiği			-3.893
	Kesit	Olasılık Değeri	Bandwidth	Gözlem Sayısı
	Avustralya	0.1611	4.0	13
	Avusturya	0.3420	2.0	13
	Çin	0.0004	0.0	13
	Fransa	0.0971	3.0	13
	Almanya	0.3680	2.0	13
	İtalya	0.3717	2.0	13
	İspanya	0.0900	2.0	13
	Türkiye	0.0069	2.0	13
	İngiltere	0.8958	12.0	13
	ABD	0.0011	0.0	13
İFarkta, Bireysel Etkiler ve Trendli Model	PP-Fisher Ki Kare İstatistiği			59.824
	PP - Choi Z- İstatistiği			-2.474
		Kesit	Olasılık Değeri	Bandwidth
	Avustralya	0.1234	12.0	13
	Avusturya	0.7647	2.0	13
	Çin	0.0037	1.0	13
	Fransa	0.2859	2.0	13
	Almanya	0.8331	2.0	13
	İtalya	0.7789	2.0	13
	İspanya	0.2068	4.0	13
	Türkiye	0.0001	10.0	13
	İngiltere	0.9927	9.0	13
	ABD	0.0001	8.0	13